

IJTIMOIY SEMIOTIKA VA UNING AHAMIYATI

Namangan davlat universiteti
filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi
Asqaraliyeva Dilshoda Xojiakbar qizi
email: asqaraliyevadilshoda529@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada neurolingvistik dasturlash (NLP) elementlari — eshitish, ko‘rish va kinestetik (teginish) kanallari — muloqot jarayonlarining o‘ziga xos o‘lchovlari sifatida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy semiotika, sezgi, kanallar, muloqot, diqqat, hissiyot, mantiq.

Аннотация: в данной статье элементы нейролингвистического программирования (НЛП) — слуховой, зрительный и кинестетический (тактильный) каналы — рассматриваются как специфические измерения процесса коммуникации.

Ключевые слова: социальная семиотика, восприятие, каналы, коммуникация, внимание, эмоции, логика.

Annotation: This article examines elements of Neuro-Linguistic Programming (NLP) — auditory, visual, and kinesthetic (tactile) channels — as distinct dimensions of the communication process.

Keywords: social semiotics, perception, channels, communication, attention, emotion, logic.

Maqolada konstruktivistik ijtimoiy semiyotikaning kelib chiqishi neyro-lingvistik dasturlashda yotishi ko‘rsatiladi — xususan, sezgi ustunligi va sezgi kanallarini “haqiqat”ning ijtimoiy va kommunikativ konstruksiyasi sifatida aniqlashda. Bu “haqiqat” ijtimoiy o‘zaro ta’sirlar asosida barpo etilgan “hudud”ga qo‘llanadigan intersubyektiv xarita sifatida tasvirlanadi. Ijtimoiy hodisalar ramziy tarzda yaqinlashtiriladi, shuning uchun ijtimoiy jarayonlarning o‘z-o‘zini qurish va subyekt uchun haqiqatni toraytirish jarayonlarining asosan subyektiv tabiatini hisobga olgan holda, ijtimoiy hodisalarning semiotik talqini muhim ahamiyatga ega. So‘nggi kommunikatsiya nazariyalari kontekstida, neyro-lingvistik dasturlash o‘ziga xos o‘ringa ega. To‘liq va shu bilan birga eklektik bo‘lgan NLP kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun mo‘ljallangan usul va texnikalar to‘plamini taklif etadi. Bu jarayon ma’lum bosqichlardan o‘tishni o‘z ichiga oladi, jumladan, kuzatish va idrok etish qobiliyatimizni rivojlantirish hamda suhbatdoshimiz yoki suhbatdoshlarimiz haqida oldindan olgan ma’lumotlarga asoslanib o‘z xabarlarimizni taqdim eta olish qobiliyati. An’anaviy muloqot sxemasida biz xabar yuboruvchi —

gapiruvchi shaxs, shu jumladan muassasa vakili – va qabul qiluvchi – xabar manziliga mo‘ljallangan shaxs, xabarning o‘zi va xabar yuboruvchidan qabul qiluvchiga yetib boradigan kanallar haqida gapiramiz. Neurolingvistik dasturlashda esa, xabar qabul qiluvchiga yetib boradigan kanallar insonning 5 sezgi organidan 3tasi bilan bog‘liq hisoblanadi: eshitish (auditory), ko‘rish (visual) va kinestetik (harakat va tana holati hissi), ta‘m (taste), teginish (tactile) va proproseptiv sezgi – ya‘ni tana holatini anglash hissi.

Qabul qiluvchi haqida gapiradigan bo‘lsak, u qabul qilishga tayyor deb hisoblanadi, chunki ko‘pincha psevdomuloqotlar sodir bo‘ladi, ya‘ni qabul qiluvchi muloqotdan bosh tortadi yoki yuboruvchi tomonidan uzatilayotgan xabardan butunlay boshqa xabarlariga e‘tibor beradi. Shuning uchun muloqotning samarali bo‘lishi uchun muloqot qilish niyati (Keezhatta, 2019) va qabul qilish niyati mutlaqo zarurdir. Biroq, NLP aksiyomalaridan biri shundan iboratki, hatto xabar yuboruvchi yoki qabul qiluvchi tomonidan niyat bo‘lmasa ham, muloqot qilishdan qochib bo‘lmaydi.

Ko‘p hollarda, muloqot qilish niyati bo‘lsa-da, yuboruvchi qabul qiluvchiga murojaat qilmaydi yoki qabul qiluvchi yuboruvchini tinglamaydi va natijada muloqot samarali bo‘lmaydi. Bu ayniqsa jamoat muloqotlarida ko‘p uchraydi, bunda yuboruvchi yoki qabul qiluvchi o‘ziga e‘tibor qaratib, xabarga yoki muloqotdoshning javobiga diqqat bermaydi. Tinglovchining diqqatini muloqotga qaratishi - ya‘ni sezgi xayriyaati bilan bo‘lishi -dan tashqari, muloqotning samarali bo‘lmasligining yana bir sababi shundaki, yuboruvchi xabarni qabul qiluvchi hozir ishlatmayotgan sezgich kanaliga uzatadi yoki bu kanal qabul qiluvchida yetarlicha rivojlanmagan bo‘ladi. Yoki ko‘p sonli boshqa ta’sirlar boshqa sezgi kanaliga e‘tibor talab qilishi ham mumkin. Shuningdek, xabar mantiqan yoki hissiy jihatdan yuboruvchi va qabul qiluvchi uchun umumiy ma’noga ega bo‘lishi kerak. Agar umumiy belgilovchi (signifier) bo‘lmasa, xabar shovqinga aylanadi – bu esa sezgi kanalini chalg‘itadi va muloqotdoshlarning biri kanalga butunlay e‘tibor qaratmay qo‘yadi. Bunday vaziyatlar jamoat nutqida juda ko‘p uchraydi va yuboruvchining nufuzini yo‘qotish, muloqotdoshga nisbatan ishonchsizlikni keltirib chiqaruvchi semiyotik bo‘linishga sabab bo‘ladi.

Aloqa jarayonidagi fikr almashish (feedback) yuboruvchiga qabul qiluvchining o‘z xabariga bo‘lgan munosabatini bildirish kerak, masalan: “Siz noto‘g‘ri gapiryapsiz”, “Sizning gaplaringizni tushundim”, “Hech narsa tushunmadim”, “Sizning gaplaringiz meni qiziqtirmaydi” va hokazo. Masalan, onlayn yoki yuzma-yuz o‘qitish jarayonlarida nutq tugagach, o‘qituvchi tomondan tinglovchilardan fikr-mulohaza olishi kerak. Didaktik muloqotda esa, fikr-mulohaza olinmasligi mumkin, shunda yuboruvchi o‘z-o‘ziga shunday xulosa chiqarishi mumkin: “Men o‘zim uchun gapirdim”, “Men ham yuboruvchiman, ham qabul qiluvchiman”, “O‘zinga yaxshi fikr bildirdim, chunki gapirishim yoqdi”.

Afsuski, ayniqsa rumun tilidagi ta'lim jarayonida nutq ko'pincha bir tomonlama bo'lib, ko'p o'qituvchilar yolg'iz gapiradi, talabalari esa bir-birlari bilan gaplashadi. Shu kabi muloqotdagi nosozliklar institutlar, siyosat, boshqaruv va oilaviy sohalarda ham yuzaga keladi.

4. NLPda sezgich kanallari

Neurolingvistik dasturlash (NLP)da uchta asosiy sezgich kanali ajratiladi:

- Vizual kanal (ko'zlar orqali):
Bu kanal odamga atrof-muhitdan ko'plab moslashuvchan axborotni beradi. Bu axborot to'g'ridan-to'g'ri signallar yoki ramziy shakllarda bo'lishi mumkin. Masalan, "o'z ko'zimiz bilan ko'rdik, demak ishonamiz" degan ijtimoiy konstrukt bor. Og'zaki muloqotda, ko'z bilan aloqalar muloqot muhitini yaratadi. Onlayn muloqotlarda esa ko'z bilan bevosita aloqa yo'q, bu esa muloqotni faqat xabar almashinuvi darajasiga tushiradi. No-og'zaki signallarni tahlil qilib, yuboruvchi aytmoqchi bo'lganidan tashqari, haqiqiy niyatini ham anglash mumkin — masalan, o'qituvchining kayfiyatini baholash orqali baholarni qanday qo'yishi mumkinligini taxmin qilish.
- Eshitish kanali (quloqlar orqali):
Insoniyat ko'proq ushbu kanal orqali muloqot qiladi, chunki yozma muloqot tarixan kamroq tarqalgan va faqat ayrim ijtimoiy tabaqalar uchun mavjud bo'lgan. Ushbu kanal oddiy signalardan (masalan, signal ovozi) tortib, murakkab artikulyatsiyalangan tilga qadar ishlatiladi. Hayvonot olamida ham, ayniqsa yirik sutemizuvchilar orasida, ovoz signallari vaziyatga qarab farqlanadi. Shu sababli bu pre-semiotik holat hisoblanadi. Nutq belgilarni ishlatadi — masalan, "ona" so'zi ko'plab tillarda ona shaxsini eslatadi va shu bilan birga adabiy, falsafiy, ilmiy fikrlash imkonini beradi.
- Teginish kanali:
Bu kanal bosim, harorat kabi sezgilarni, shuningdek, tana holati va harakatini anglash (proprosepsiya va kinestetik), ichki organlar og'rig'i kabi sezgilarni o'z ichiga oladi. Bu kanal tananing o'zini anglashida muhim ahamiyatga ega va shaxsiy o'zligini shakllantirishda rol o'ynaydi.

5. NLPda sezgir predikatlar va talqinlar

Neurolingvistik dasturlashda (NLP) sezgir predikatlar deganda, yuborilgan xabar qaysi sezgi kanaliga murojaat qilayotganiga qarab so'zlar tushuniladi. Masalan:

- Vizual predikatlar — xabar ko'z oldida tasvirlanadigan narsalarni eslatadi, masalan: "yorqin", "qora", "ko'rish", "rang-barang". Masalan, "Men ko'rdim, shuning uchun bilaman" deyish — bu odamning vizual kanali ustunligini ko'rsatadi. Unga murojaat qilish uchun, gaplarni ko'rish bilan bog'lash, masalan: "Mana nima ko'rdim" deb aytish muloqotni osonlashtiradi.

- Eshitish predikatlari — "Eshitdim", "Bu juda baland", "Bu juda qattiq" kabi soʻzlar bilan ifodalanadi. Agar muloqot qilayotgan odam eshitish kanali ustun boʻlsa, ovoz ohangini oʻzgartirish, ovozni baland yoki past qilish orqali diqqatni jalb qilish mumkin.
- Teginish predikatlari — ta'sir qilish, his qilish bilan bogʻliq. Masalan, "Men bu vaziyatni his qildim" degan ifodalar bu kanaldan foydalanishni koʻrsatadi. Ushbu kanal orqali odamning tanasi va his-tuygʻulariga murojaat qilinadi.

Kanalga mos muloqot va uning samarasi. Muloqotda, gaplashuvchi (emiter) qabul qiluvchining (reseptor) dominant sezgi kanalini aniqlab, xabarini shu kanalga moslab taqdim qilsa, muloqot samarali boʻladi. Masalan, vizual qabul qiluvchilarga koʻrishga oid soʻzlar va imo-ishoralar yordam beradi; eshituvchilarga esa ovoz ohanglari va intonatsiya ta'sir qiladi. Agar bu usullar ishlatilmasa, diqqat buziladi, muloqot samarasi pasayadi.

Tarixiy va madaniy jihatlar. Ushbu sezgi kanallari qadimiy diniy matnlarda ham uchraydi: "Eshitadigan quloq boʻlsin", "Koʻrmaganlarga ham ishonadiganlar baxtlidir", "Tanglik Tomas qoʻllarini tekkizdi" kabi iboralar orqali turli sezgi kanallariga murojaat qilingan. Vizual va eshitish kanallari diniy ta'limotlarda logotsentrik (soʻzga asoslangan) boʻlib, Alloh bilan muloqotda ishlatiladi. Teginish kanali esa insonning oʻzini anglash va shaxsiy chegaralarni belgilashda muhim rol oʻynaydi.

Olfaktor va tatib koʻrish kanallari. Ta'm va hid sezgilari NLPda koʻproq teginish-kanali tarkibiga kiritiladi, lekin ular odamlar orasida kamroq muloqot vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan, ijtimoiy munosabatlarda hid orqali axloqsizlik yoki yoqimsizlik haqida xabar beriladi, ammo bu kamdan-kam holatlarda ongli va ijtimoiy muloqotda ishlatiladi. Ta'm va hidga oid signallar koʻproq hissiy holatni yaratish uchun qoʻllanadi, muloqotda bevosita axborot berishdan koʻra.

Semantik yuk va pre-semiotik xabarlar. Teginish-kanal orqali uzatiladigan xabarlar koʻproq hissiy va emosional boʻlib, ularning ma'nosi tildagi soʻzlar kabi aniq emas. Misol uchun, qoʻl siqish, quchoqlash — bu pre-semiotik, ya'ni rasmiy belgilar boʻlmagan, ammo hissiyotlar bildiruvchi xabarlar.

Ego shakllanishi va tegishish kanali. Teginish-kanal, ayniqsa propriosepsiya (tanani ichki sezish), ego va shaxsning oʻzligini shakllantirishda asosiy hisoblanadi. Tana orqali tashqi olam chegaralari anglanadi va shaxs oʻzini atrof-muhitdan ajratib oladi. Bu holat "men" va "men emas" tushunchalarini yaratadi, bu esa shaxsiy chegaralar va dunyoqarashni belgilaydi.

Teginish-kanal va oʻzlikning ijtimoiy konstruksiyasi. Teginish (taktik) sezgi kanali shaxsning subyektiv oʻzligini (existensial self) va uning ijtimoiy kontekstda yaratilgan egosi oʻrtasidagi farqni anglashda muhim rol oʻynaydi. Subyektiv oʻzlik — bu insonning oʻz mavjudligini shaxsiy his qilishi, ego esa ijtimoiy muhit bilan

munosabatdan kelib chiqadigan oʻzligini tashkil etadi. Shu sababli, bu kanal shaxsning oʻzini va dunyoni qabul qilishidagi asosiy semantik konstruktsiya, ya'ni tafovut va chegaralarni belgilash uchun zarur.

Ijtimoiy muloqotdagi tegishish-kanalining roli. Teginish-kanal orqali yuboriladigan signallar muloqot dinamikasiga chuqur ta'sir qiladi. Masalan, agar fuqaro davlat xodimiga murojaat qilsa, va xodim unga "Men bandman!" deyib, hali Solitaire oʻynayotgan boʻlsa, bu salbiy hissiy xabar beradi va muloqotni cheklaydi. Shu bois, jamoatchilik bilan munosabatda, boshqalar bilan muloqotda qabul qilish va hurmat tuygʻusini yaratadigan noverbal xabarlar (masalan, qoʻl siqish, yelka bilan urish) juda muhimdir. Agar inson muloqotda rad etilish his qilsa, bu "rapport" — ya'ni muloqotdagi hissiy kelishuv buziladi va hatto yaxshi soʻzlar yoki vizual elementlar ham samara bermaydi.

Muloqotdagi kanallar va ularning uygʻunligi:

- Xabar turli sezgi kanallaridan keladi va qabul qiluvchi dominant kanali orqali qabul qiladi.
- Masalan, agar emiter eshitish kanali orqali xabar bersa ("Yaxshi eshitilyapti", "Bu tovush..."), lekin qabul qiluvchi teginish-kanalida boʻlsa, faqat rasmiy xabar yetib boradi, lekin hissiy tomon yetishmaydi.
- Shu bois, ta'sirchanlik koʻproq teginish-kanali orqali yuzaga keladi, masalan, "Bu menga chuqur tegdi", "Bu qalbingizni urdi" kabi ifodalar yordamida.

Ommaviy nutq va kinestetik (teginish) ta'sir:

- Jamoat oldida nutq soʻzlayotganda, kinestetik ta'sir juda muhim, chunki tinglovchilar gap soʻzlanuvchining ong osti va ongsizida yuz berayotgan his-tuygʻularni sezishadi.
- Ushbu noverbal xabarlar odamlarning nutqni ishonchli yoki ishonchsiz deb baholashiga olib keladi, ya'ni nafaqat soʻzlar, balki ularning qanday taqdim etilishi ham muhim.

NLPda "ankorlar" va ularning roli:

- Har bir sezgi kanalida ankorlar (yoki "zakladkalar") yaratilishi mumkin — bu biror stimulyator (signal) bilan bogʻlangan shartli javobdir.
- Misol uchun, agar kimgadir ma'lum bir harakat (masalan, barmoqni tekkizish) ma'lum bir ijobiy his-tuygʻu bilan bogʻlangan boʻlsa, keyin shu harakat qaytarilganda, u his-tuygʻu avtomatik ravishda yuzaga keladi.
- Nutq soʻzlovchi oʻzining ijobiy his-tuygʻularini ankirlash orqali, sahnada ishonchni oshirishi mumkin.
- Bu usul vizual, eshitish yoki teginish kanallarida ishlatilishi mumkin — masalan, grafik belgi, ovoz, qoʻshiq yoki hatto mantralar.

- Mantralar aslida qadimiy buddist va hind ruhiy texnikalari bo‘lib, NLP va mindfulness (xushyorlik) meditatsiyalarida tinchlik, ichki osoyishtalik va chuqur trans holatlarini yaratishda qo‘llaniladi.

Xulosa, ushbu maqolada taklif qilinayotgan konstruktivistik ijtimoiy semiyotika ijtimoiy harakatni kommunikativ sintaksis nuqtai nazaridan tushunadi, bunda talqin qilinuvchi holat (interpretive adrift) emitor (xabar yuboruvchi) va qabul qiluvchi o‘rtasidagi interfeysda, turli konstruktlar semantik kontekstga qarab shakllanib va o‘zgartirilib boradigan jarayon sifatida ko‘riladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Neculau, C. (2022). Construcția socială a identității profesionale a viitorilor asistenți medicali. o abordare din perspectiva sociologiei narrative [The social construction of the professional identity of future nurses. an approach from the perspective of narrative sociology] [Unpublished PhD thesis]. University of Oradea, Romania.
2. Sandu, A. (2010). Perspective semiologice asupra transmodernității [Semiological perspectives on transmodernity]. Lumen.
3. Sandu, A. (2012). Social-constructionist epistemology A transmodern overview. Lap Lambert.
4. Sandu, A. (2021). Cercetarea sociologică – fundament al practicii asistenței sociale bazate pe dovezi [Sociological research - foundation of the practice of evidence-based social work]. In Sandu, A., Unguru (Gafton), E. & Frunză, A., Asistența socială bazată pe evidențe [Evidence-based social work] (2nd ed.) (pp. 175-208). Lumen.
5. Sandu, A., & Unguru, E. (2017). Several conceptual clarifications on the distinction between constructivism and social constructivism. Postmodern Openings, 8(2), 51-61. Retrieved from
6. Sinisterra, H. V., & Vicente, J. Y. (2021). Neuro-linguistic proposal to potentiate voluntary attention in students Colombians. Revista de Investigación Apuntes Universitarios, 11
7. Șurubaru, A. (2002). Elemente de programare neuro-lingvistică [Elements of neurolinguistic programming]. In A. Cojocaru & A. Sandu (Coords.), Acțiune socială și dezvoltare organizațională [Social action and organizational development]. Lumen.
8. Thomason, T. C. (1981). Neurolinguistic programming. Personnel and Guidance Journal, 60(1), 3.